

Tájékozottság és mérték

Talán valamennyi szerkesztő megírta válaszelemben, és valamennyi kritikus leírta kritikában, hogy „századfordulás kifejezések”, „szecessziós túldisziplettség”, „elavult impresszionizmus” stb. — valahányszor a szóban forgó kéziratban, mondjuk, ilyen kifejezésekkel találkozott, hogy „ról avar”, „bíbor vágy” vagy „rezgő nyárfa ezüstszínű levele”. Általában azt szoktuk hinni ilyenkor, hogy az illető csak Kosztolányi, Krúdy vagy Bródy hatása alatt mond ilyeneket, és személyesen soha nem gyönyörködött egy rezgő nyárfaiban, vagy a vágytól nem kapott szívdobogást. Ami számomra azonban gyanússá tette ezt az egy időben általam is alkalmazott kritikai eljárást, hogy tudniillik azonnal „meg nem emésztett hatások” után kutattam, az az volt, hogy teljesen iskolázatlan, kezdő szerzők műveiben hol Zrínyi Miklós stílusát, hol pedig éppen a Balassa Bálintét véltem felismerni. Holott e hatás lehetősége kizárt volt az illető személyes viszonyainak tanulmányozása alapján; éppúgy mint azoknak a kisvárosi kamaszoknak az esetében is, akik André Breton szürrealista költészetének soha hírét nem hallották, de még egy vak hangot sem tudnak franciául, mégis a húszas évek francia szürrealizmusának hamisítatlan hangján fejezték ki a serdülőkori érzelmi zavaraitól befolyásolt gondolataikat.

Persze, egy ilyenfajta vélekedés nem mindig káros, és a benne rejlő tévedés az irodalomtörténet szempontjából nem jelentős. Legfeljebb a fiatal ember, akinek verseiről megírtuk, hogy „Kassák-utánzatok”, elmegy a könyvtárba, megkeresi Kassák kötetét, elolvassa, és rájön, hogy: tényleg!

Valójában úgy áll a dolog, hogy ezek a századfordulós frók az ő saját szecessziós modorukban olyasmit is kifejeztek, ami nemcsak divat volt, hanem emberi tartalom, lelki valóság. És ezért az iskolázatlan szerző önkéntelenül (mert ez a tartalom benne is megvan) újra fölfedezi a „bíbor vágyat”, a bíborszínű spanyolviaszt. Nagyobb baj azonban az, amikor a kritika nyilvános ítékezéseiben olyan összehasonlításokat végez, olyan hatásokat mutat ki, amelyek egyáltalán nem helytállóak, sőt, amikor mind a hatás, mind a ható meghatározása félreértésre épül.

Az utóbbi időben két ilyen kritikán is csodálkozhatnak az olvasók, amelyeknek külön érdekessége, hogy mindkettő szerzője irodalmilag művelt és jól tájékozott.

Deák Tamás Hornyák József *A tutajos pohara* című kötetéről írva — miközben Hornyák írói erényei között főleg „bájosságát” értékeli — leírja, hogy Hornyák tehetsége „olyan Krúdy fajta tehetség”... Aztán többször kitér Hornyák írásmódjának avultságára, mondván, hogy az író annak idején, a kilencszázötven években nagy sikert aratott volna stílusával: viszont „ha... Hornyák olyan igen tetszett volna ötven évvel ezelőtt, az manapság joggal aggaszt”. Deák bírálatának egyik konklúziója, hogy Hornyák „írni viszont a nagyapáink eszményképétől tanult”.

Mielőtt rátérnénk arra a kérdésre, hogy 1. Hornyák írásmódja modern-e vagy avatag és 2. hogy Hornyák stílusának mi a fő gyengéje — számoljunk le előbb a Krúdykérdéssel. Annál is inkább, mert ez Hornyákkal kapcsolatban gyakran fölmerül.

Valóban, Hornyáknak vannak olyan mondatai (egyét Deák Tamás is idézett), amelyek krúdyosan hatnak. És Krúdy Gyulának vannak olyan mondatai, főleg címei, amelyek valóban úgy tűnnek, mintha Hornyák számára szolgálnának eszményképül. Hadd idézzek egy Krúdy-címet: *Őszi utazások a vörös postakocsin* és egy Hornyák-címet: *Kalandozások a Maros menti virágos vén berekben*. „Tiszta Krúdy” kiálthatna fel akárki — aki Krúdy műveinek csak a címeit ismeri, és aki Hornyákról nem tételezi fel, hogy ábrándos hangulatokra, halk romantikára irodalmi hatás nélkül is képes lenne.

Kissé mélyebbre hatolva kiderül, hogy Krúdy és Hornyák tehetsége, látásmódja és stílusa teljesen különböző. Nem beszélve Krúdy bámulatos termékenységéről, „zengő áradásáról” és Hornyák közismert szűkszavúságáról, „fragmentarizmusáról”: Krúdy a Hornyák korában már egész sereg nagy lélegzetű regényt is írt; egyáltalán nem igaz az, hogy nem tudott a nagyobb szerkezetekkel megbirkózni. Hornyák viszont, hogy úgy mondjuk, megrögzött miniatürista. Deák Tamás félreértése, amikor Krúdy tehetségét „olyan... fajta” tehetségnek tartja, abból az irodalomtörténeti tévedésből fakad, hogy Krúdy „nagy művet” nem alkotott, és hogy életműve csupa szilánk, torzó és töredék. Ez nem igaz, mert Krúdy

művei egyrészt maguktól is összeállnak egy roppant egészszé, másrészt az egészen belül is van néhány nagy regény és néhány nagy sorozat (például a Szinbádok). Deák Tamás számára talán érthetőbb lesz az egész, ha azt mondom, hogy Krúdy — Proust jellegű tehetség. Ha Proustot kívül valakihez hasonlítani lehet, az még talán csak Virginia Wolf. (Az *Orlandót* például egész könnyű elképzelni Krúdy művének.)

Ha pedig Hornyák tehetségére azt mondom, hogy „olyan Proust-fele tehetség”, akkor Deák Tamás nyilván rögtön érzi az összehasonlítás tarthatatlanságát. Hogy más szinten szemléltessük az összehasonlítást: a Krúdy-mű, ha zene lenne, zenekarában a fő feladatot a hegedűk és a csellók kapnák, azon játékosan monumentális végtelen dallamait. Hornyák zenekarában viszont az ütőhangszereké, az üveg-harangjátéké, a xilofoné, a gongé és a kis zörgő fahangszereké a fő-

FÓRUM

szerep. Hatalmas folyamatok helyett szaggatott villanások és a villanások hosszan kitartott — emlékei. Cselló és angol kürt egyrészt, faxilofon és üveg-harang másrészt. Miért hasonlítanak ezek egymáshoz?

És itt akarok arra visszatérni, amit Hornyákról *Romantika* című kötetével kapcsolatban is elmondtam. Amennyivel mondjuk Wagnernél Webern modernebb, ugyanannyival modernebb Hornyák Krúdynál. Persze, az összehasonlításban teljesen el kell tekintenünk a méretektől, a tehetség arányaitól. És egyáltalán, az írói jelentőségtől. Itt kifejezetten az írásmód sajátosságairól van szó. (Ha egy író sokkal kisebb jelentőségű is, mint a másik, nem zárja ki azt, hogy szemlélete modernebb. Mint ahogy egy asztali váza is lehet modernebb, mint a kölni dóm.) Hornyák modernségét a pars pro toto, az „egész helyett rész” elvének eltűzése, a felszín minél egyszerűbb, már kezdetlegesen egyszerű felülete alá besűrített nagy feszültségű bonyolultság, a szaggatottság (szüneteinek éppen olyan funkciója van, mint a modern zeneszerzőknél), a „kerek” kompozíció elvetése (joggal panaszkodik Deák Tamás főleg a kurta-furcsa befejezésekre); a nyers *natúr* konkrét hangok módosítatlan felhasználása, egyúttal a szélsőséges stilizáltsággal stb. Hornyák tehát nem tanult nagyapáinktól írni, sőt nem támaszkodik semmiféle hagyományra sem. Írásművészetének nem az a fő hibája, hogy valamilyen téves eszményt követ, hanem egyszerűen az, hogy (amire Deák Tamás más összefüggésben szintén rámutatott) nem elég tudatos. Ha „Hornyáknak annyi műveltsége volna, mint amennyit én kívánnék — magamnak” — írja Deák Tamás, amit én viszont így mondanék helyesebben: ha Hornyák oly kitűnően ismerné apáink és nagyapáink írásművészetét, miért ahogyan nem ismeri, vitathatatlanul kitetszene modernsége. Deák Tamás és szinte valamennyi kritikus rámutatott arra, hogy Hornyák írásaiban a gyönyörűen kiművelt mondatok között mennyi a rosszul fogalmazott mondat. Ez éppenséggel abból fakad, hogy Hornyák nem ismeri, mondjuk Krúdy írásmódját. Ha Krúdy-féle tehetségek hatása alatt állana, sohasem engedne meg magának nyerseségeket és sutaságokat. Egyébként tipikusan az a fajta tehetség, aki nyugodtan utánozhatja bárkit, sosem válna utánzó belőle, mert csökönyösen eredeti, konok egyéniség. Az utánzásból viszont sok olyasmit tanulhatna, amit felhasználva, éppen egyéniségét érvényesítené töretlenül, a sajátos, oly gyakran jelentkező hamis hangok és kisszerű topogás helyett.

Vajon mit tarthat Deák Tamás a modern stílus eszményének? Nem kell sokat kutakodnunk, könnyen vall felfogásáról például Horváth Istvánról szóló *Fenséges adósság* című cikkében. Idézi Horváth István e sorait: „Emlékszel, ott a kis szénaszagú csürben, amint egymáshoz simulva repültünk az úrben”. És erről a strófáról azt állítja: „Petőfi számára elképzelhetetlen lett volna, oly igen modern”. Pár sorral alább meg is toldja: „Ez, noha Petőfitől távolabb esik, a jelentős költészethez közelebb van.” (!!!) Nem vonom kétségbe a kozmikus életérzés jelenlétét Horváth István költészetében, de az „úrben és csürben” rímpár miatt azt írni róla, hogy „noha Petőfitől távolabb van, a jelentősebb költészethez közel” esik, az állítás komolyságát veszélyezteti. Ugyanígy, e cikk vége felé Horváth István intellek-

tualizmusát és kultúráltságát többek közt azzal dicséri meg, hogy a *Májusi autodafé* című versének van egy Jeanne d'Arc asszociációja is, a címbe foglalt s Deák Tamás által külön kiemelésre méltónak talált neologizmus mellett! S nem veszi észre, hogy ez a dicséret szinte aláaknázza egyébként helyes megállapításait.

Deák Tamás értékelési módja egyébként nagyon drága, kedves emlékü természetrájtanárom osztályozására emlékeztet. Mint diákok rájöttünk: ahhoz, hogy a dolgozatunkra legalább nyolcast kapjunk, legalább egy latin szót kell belekeverni. A kilenceshez ezenfelül egy görög szó is szükséges. Tízest pedig csak akkor kap az ember, ha mindezen felül azt is belefoglalja, hogy „Isten csodálatos természetű”. Hornyáknak is könnyű dolga van tehát: ha Deák Tamásnál nyolcast akar, írja le azt, hogy „Pimpó Július úgy belémélyedt az újságolvasásba, mint egy Samuel Beckett hősnő”. Ha kilencet, mondja ezt: „Mihály úgy meredt az újságpapíron sárgulni sajtóhéja, a lét e körülhatárolt értelmetlenségére, mint a kozmosz nonsense-ére”. Ha pedig tízest akar, akkor írja le háromszor, hogy *Daseinwirklicheit*.

Amíg azonban Deák Tamásnál a Krúdy—Hornyák összehasonlításának volt még alapja, ha látszólagos is; az az eljárás, amit Veress Dániel követ *Hétköznapok varázsszerei* című cikkében**, már a képtelenség túlozza ezt a módszert. Anynyira, hogy mikor olvastam olyan valószínűtlenség-élményem volt, mint egy májusi reggelen az ablakon kinézve a havazástól. Ezért a folyóiratot az első ismerősöm kezébe nyomtam, s megkértem, olvassa el, s majd mondja meg, miről szól a szóban forgó cikk. Az illető így felelt: „Igen, ebben a cikkben az van, amit félsz tudomásul venni: Veress Dániel Szépréthy Lillát *Hemingway*-vel, Szabó Zoltánt *Kafkával*, *Camus*-vel és *Csehov*-val, *Szilágyi Istvánt* pedig *Dürrenmatt*-al hasonlítja össze.” Amíg azonban a Krúdy—Hornyák rokonságon lehet vitatkozni, addig a Szépréthy—Hemingway vagy Szabó Zoltán—Franz Kafka párhuzam a legvadabb gúnyolódás nélkül nem is tárgyalható. Hogy mik a Veress Dániel indokai e párhuzamokra? A legfelületesebb asszociációk. Azt írja Szépréthy Lilláról, hogy „esz-köztelen”. Erre nyilván eszébe jut, hogy *Hemingway*-ről olvasta valahol, „szinte eszköztelen”. Ez okot ad neki a *Hemingway*-re vonatkozó olvasmányainak a felmondására. Ugyanígy, Szabó Zoltán egyik hőse — névtelen. Ez elkerülhetetlenül magával vonja, hogy Veress lekollókváljon Franz Kafkából. *Szilágyi István* *Mozdonyosok* című írásában szerepet játszik egy közlekedési baleset, ezért *Dürrenmatt* *Baleset* című elbeszélése lesz a „nagy király volt Nagy Lajos, de nagyobb volt Mátyás” féle diák csíny.

Veress Dániel cikkének még van egy sereg megállapítása az említett fiatal novellistákról. Ez a világirodalmi körítés azonban elveszi a lehetőségét annak, hogy komolyan beszéljünk róluk. Csak megemlítem, hogy például — az *Igaz Szó* több kritikusaéhoz hasonlóan — Szabó Zoltánnak olyan írásain vitatkozik, melyeket másfél évvel ezelőtt közölt, és azóta nyolc-éves írással is túlhaladt. Kezdő íróknál ez nagy lépés.

Nem akarom kétségbe vonni Veress Dániel kritikai ítéltéképességét, másrészt világirodalmi tájékozottságát. A kettőt azonban sehogy sem tudja összeegyeztetni. Szinte jobb lenne azt a módszert alkalmazni, amit *Copperfield* Dávid ajánlott bácsikájának, aki állandóan Charles király lefejezésével bajlódott: hogy legyen maga elé két papírt. Az egyiken írjon Szépréthy Lilláról meg Szabó Zoltánról, s ha közben úgy érzi, hogy ellenállhatatlan belső kényszer következtében hirtelen kénytelen Franz Kafkáról nyilatkozni, azt olyankor mindig végezze el a másik papíron.

Ismételtem a kritikus érvényesítse ahol csak bírja világirodalmi tájékozottságát, de minden dolgot a maga mértékével mérjen. Mert a szabad gondolatárítás bizonyos felfogású művészeti irányzatoknál hálás módszer, a kritika azonban annyira konzervatív műfaj, hogy ragaszkodik a logikához, és összehasonlításainál a valóságot is tekintetbe veszi.

SZÓCS ISTVÁN

* Utunk, 10. (801.) szám

** *Igaz Szó*, 1963. február